

KARAVĪRS UN FILOZOFIJA

Gita Leitlande
sh54009@lu.lv

Atslēgas vārdi: karavīra vērtības, militārā ētika, stoicisms

Saistība starp filozofiju un militāro zinātņi Latvijā ir relatīvi maz skatīta un pētīta tēma. Raksts dod pienesumu šajā jomā. Tā mērķis ir uzdot jautājumus par to, kāda ir un kādai būtu jābūt filozofijas lomai karavīra sagatavošanā.

Dažāda rakstura meklējumi karavīru sagatavošanas uzlabošanai ir pastāvīgs process. Rakstā apskatītā problemātika iekļaujas plašākā diskusijā, kurā meklē atbildi uz jautājumu — kā filozofija var noderēt karavīra sagatavošanas procesā? Rakstā piedāvāto risinājumu akcents primāri ir normatīvās ētikas (standartu un ideālu) piemērošana pielietojamajā ētikā (šajā gadījumā — militārajā ētikā), bet tajā skats arī plašāks jautājums, proti, par veidu, kā filozofija tiek apgūta un integrēta karavīra dzīvē.

Mūsdienās karavīri militārajā apmācībā un izglītībā visbiežāk ar filozofiju saskaras caur militārās ētikas un karavīra vērtību apguvi. Tā kā karavīra profesija ir sarežģīta, ar unikāliem izaicinājumiem, rakstā uzsvērts, ka karavīram jāspēj apvienot iekļaušanos stingri reglamentētās prasībās ar nepieciešamību vienlaikus būt arī “morālam aģentam”, tas ir, indivīda līmenī spēt risināt morāla rakstura problēmas gan dienesta laikā, gan ārpus tā. Raksta deskriptīvajā daļā, nodaļās par karavīra profesijas specifiku un militārās ētikas un taisnīga kara principiem, raksturots stingri reglamentēto prasību kopums, cik tas attiecināms uz filozofijas un, jo īpaši, ētikas skatu punktu. Savukārt raksta normatīvajā daļā analizēta karavīra kā “morālā aģenta” sagatavošana, izmantojot karavīra vērtību un filozofisko uzskatu sistēmu apguvi. Filozofisko uzskatu sistēmu (šajā gadījumā — normatīvās ētikas) apguves devums karavīram ilustrēts, izmantojot stoicisma piemēru.

Karavīra profesijas specifika

Karavīra profesijas mērķis ir cēls — aizstāvēt valsti. Ar jēdzienu “karavīrs” šajā rakstā tiek saprasts cilvēks, kas ir oficiāls savas valsts pārstāvis, kalpo valstij, pretstatā dažāda veida kaujiniekiem, kuri pārstāv atsevišķas grupas un to intereses (tādi piemēri kā nolīgti algotņi vai teroristisku organizāciju pārstāvji).

Karavīra profesija ir viena no visstingrāk reglamentētajām profesijām. Tā ietver īpašu apmācību, profesionālās ētikas kodeksu, atbilstošus veselības standartus u. c. prasības. Līdzīgi kā citu reglamentētu profesiju pār-

stāvji, piemēram, ārsti un zvērināti advokāti, karavīri dienesta gaitas sākumā nodod karavīra zvērestu. Karavīru zvēresti atšķiras dažādās valstīs: tie pēc būtības ir līdzīgi, bet nav identiski. Latvijas karavīra zvērests, cita starpā, ietver arī šādu solījumu: “Es, Latvijas karavīrs [...], apsolos un zvēru: [...] netaupot spēkus, veselību un dzīvību, sargāt Latvijas valsti un tās neatkarību.”¹ Šādi un līdzīgi formulējumi karavīru un atsevišķu citu reglamentēto profesiju zvērestos, kur valsts intereses tiek norādītas kā primāras, apliecina profesijas pārstāvja apņemšanos sabiedrisko

labumu likt pirms sava personīgā. Tā ir augsta prasība, kas atšķir šo profesiju pārstāvjus no pārējās sabiedrības.

Karavīra profesija atšķiras arī ar veidu, kādā karavīrs ir gatavs pildīt savu solījumu, likt sabiedrisko labumu pirms sava personīgā. Runa ir par gatavību riskēt ar savu dzīvību, jo valsts aizstāvēšana tās galējā formā — karošanā — paredz arī iespēju mirt, aizstāvot valsts intereses. Šāda apņemšanās ir arī daļa no karavīra pamatvērtībām visos laikos un kultūrās: pašai ziedība, uzticamība.

Vēl vairāk: karošana paredz nepieciešamības gadījumā arī apzināti ievainot un nogalināt citus cilvēkus. Skatoties normatīvi, šis ir viens no karavīra profesijas paradoksiem. Tāpat kā karavīrs gatavojas karot cerībā, ka kara nebūs, tāpat arī karavīrs mācās nogalināt un iznīcināt cerībā, ka šīs prasmes nevajadzēs pielietot. Vēl viens paradokss ir profesijas cēlā mērķa sadursme ar tā īstenošanas metodi, kas nav akceptējama sabiedrības ikdienas dzīvē (citu cilvēku ievainošana vai nogalināšana). Te parādās filozofijas un militārās ētikas loma — palīdzēt karavīram sadzīvot ar šiem paradoksiem, nenonākot iekšējās pretrunās, neatrisināmos morālos pārdzīvojumos, tas ir, saglabājot savu cilvēciskumu.

Pieredze kaujas laukā dramatiski atšķiras no tā, ko pieredz ikdienā. Karavīram ir jāspēj absorbēt nereti ārkārtīgi smagu pieredzi un turpināt dzīvot, iekļauties sabiedrības un ģimenes dzīvē. Protams, ne visiem tas izdodas veiksmīgi. Aktuāls ir pēctraumatiskā stresa sindroms, bet ne tikai — komplikāciju spektrs ir ļoti plašs. Dažādas emocijas un piedzīvoto nav iespējams "ieslēgt" un "izslēgt" pēc vajadzības. Tāpat nevar ieslēgt un izslēgt cilvēka pārlicību, ka nogalināt ir slikti. ASV majors Tomass Džarets (*Thomas W. Jarrett*, [b.g.]), mācot kursu "Karavīru izturības apmācība", norāda: "Ja tava filozofija nenoder visdrausmīgākajos apstākļos, atsakies no tās jau šodien."² Karavīra pasaules uzskatam ir jābūt tādām, kas noder, ir piemērojams visās

situācijās: no civilās dzīves pārejot uz militāro dienestu, un pēc tam atpakaļ — uz civilo dzīvi. Arī 21. gadsimtā starptautiski militāri konflikti nekur nav pazuduši, un karavīru karadarbības pieredze un tās integrēšanas nepieciešamība karavīra pasaules uzskatā joprojām ir aktuāla.

Visbeidzot, runājot par karavīra profesijas specifiku, jāmin, ka bruņotajiem spēkiem svarīga ir sabiedrības uzticība. Tā nepieciešama gan tāpēc, lai sabiedrība un valdība nevis baidītos no saviem bruņotajiem spēkiem, bet paļautos uz tiem, gan arī tāpēc, lai demokrātiskās valsts iekārtās sabiedrības uzticība ļauj valsts aizsardzībai piesaistīt nepieciešamo finansējumu un atbalstu. Jāpiekrīt, ka "ētiskās kļūdas profesijā ir starp spēcīgākajiem iemesliem, kas var mazināt profesijas sociālo kapitālu sabiedrībā, kurai tā kalpo"³. Tāpēc tie ētikas standarti un vērtības, kas ir saistoši karavīram, pildot dienestu, ir jāuztur arī brīvdienās, jo, kā tas teikts Latvijas Nacionālo bruņoto spēku definētajās "Karavīra vērtībās un standartos", "karavīrs ir daļa no bruņotajiem spēkiem gan pildot dienesta uzdevumus, gan brīvajā laikā"⁴. Arī šajā gadījumā nav iespējams "ieslēgt" un "izslēgt" karavīru; tāpat kā pasaules uzskatam, arī karavīra rīcībai ir jābūt konsekventai. Tāpēc īstenu profesionāli raksturo paškontrolē.

Militārā ētika

Militārā ētika iekļaujas pielietojamajā ētikā un var ietvert ļoti plašu jautājumu loku, kas saistīts ar militāro dienestu. Faktiski jebkurš jautājums militārajā jomā, kuram ir ētiska dimensija, var tikt attiecināts uz militāro ētiku: tas, "kas atšķir morālu karavīru no automātiskas nogalināšanas mašīnas ir tieši izvēles iespēja un tārad rīcības alternatīvas un to sekas"⁵. Karavīrs kā morāls aģents dienesta gaitā izdara dažādas izvēles, kuras var vērtēt no ētikas viedokļa, tādējādi to iekļaujot militārās ētikas diskursā.

Mūsdienu militārās ētikas pamats ir taisnīga kara principi, un tos apgūst arī karavīri.

Uzskata, ka "taisnīga kara teorija ir starp visaugstāk vērtētajiem un izstrādātajiem ētisko principu kopumiem, kādi vien ir"⁶. Lai arī taisnīga kara principi, kādi tie pašlaik iestrādāti starptautiskos normatīvos aktos, ir Rietumu kultūras produkts, tomēr līdzīgas idejas par ierobežojumiem kara uzsākšanai un karadarbības laikā atrodamas arī citās kultūrās: Ķīnā (gan Suņdzi, gan konfuciānisma tradīcijā), Islāma pasaulē u. c.⁷ Arī fakts, ka Ženēvas konvenciju, kurā iestrādāti taisnīga kara principi, ir ratificējušas 196 pasaules valstis (salīdzinoši — ANO ir 193 valstis), apliecina, ka taisnīga kara principi ir saprotami un atbalstīti daudzās kultūrās. Taisnīga kara teorija nosaka ierobežojumus karadarbībai, lai definētu morāli pieņemamu militāra spēka pielietošanu. Divi galvenie principi taisnīga kara teorijā ir: taisnīgi uzsākt karu (atbild uz jautājumu — "vai karot?") un taisnīgi karot (atbild uz jautājumu — "kā karot?"). Lēmuma pieņemšanā par kara uzsākšanu karavīri ir iesaistīti minimāli, ja nu vienīgi augstākā virsniecība. Tomēr lēmuma juridiskais un morālais pamatojums karadarbības uzsākšanai (t. i., cik lielā mērā tas atbilst taisnīga kara kritērijiem) ietekmē ikvienu karavīru, kas konfliktā iesaistīts (ir svarīgs motivējošs vai demotivējošs faktors). Kritēriji ietver tādus parametrus kā: vai ir taisnīgs iegansts karam (piemēram, pašaisardzība), vai ir juridisks pamats pilnvarot spēka izmantošanu, vai nemilitārie līdzekļi konflikta risināšanā ir izsmelti, vai ir pietiekams pamats uzskatīt, ka ar militāru iejaukšanos var sasniegt plānoto politisko mērķi u. tml.

Savukārt tas, kā karot, skar katru iesaistīto karavīru, katra iesaistītā karavīra rīcību. Taisnīgi karojot, ir jāpiemēro diskriminācija un proporcionalitāte. Vienkāršojot, tas ir: uzbrukt tikai militāriem mērķiem, maksimāli saudzējot civiliedzīvotājus un civilus objektus (diskriminācija), kā arī izmantot iznīcinošu spēku proporcionāli atbilstoši izvēlētajam mērķim (proporcionalitāte). Ženēvas un Hāgas konvencijās, kurās iestrādāti taisnīga

kara principi, arī atrunāts, kā izturēties pret karagūstekņiem, civiliedzīvotājiem iekarotajās teritorijās, atsevišķu ieroču veidu aizliegumi u. c. ar karadarbību saistīti aspekti. Taisnīga kara principu piemērošanai karavīram nepieciešamas tādas īpašības kā taisnīgums, cieņa, paškontrolē.

Kā atzīst 20. gadsimta ētikas klasiķis Alisdārs Makintairs (*Alasdair MacIntyre*, dz. 1929), nav noslēpums, ka "šie noteikumi tika bieži pārkāpti deviņpadsmitā gadsimta beigu un divdesmitā gadsimta karos", tomēr bez noteikumiem "šie kari būtu bijuši ievērojami iznīcinošāki un samaitātāki savās sekās, nekā tie bija". Vienlaikus bija cerības, ka turpināsies šo ierobežojumu uzlabošana un stiprināšana, lai turpmāk visiem liela mēroga bruņotajiem konfliktiem būtu piemēroti ierobežojumi. Diemžēl "ši cerība vairs nav reālistiska"⁸, jo ir notikušas vairākas izmaiņas. Viena no šādām izmaiņām ir tehnoloģijas. Precīzi vadāmā municija, ar kuras palīdzību var iznīcināt konkrētus mērķus no liela attāluma, ir būtiski pazeminājusi sliksni spēka izmantošanai. Neriskējot ar karadarbību savā teritorijā un savu karavīru dzīvībām (tai skaitā ienaidnieka teritorijā), lēmumu pieņēmējiem ir vieglāk pieņemt lēmumu par bruņotu agresiju. Citas izmaiņas skārušas kara veidus, kādos faktiski valstis ir bijušas iesaistītas 21. gadsimta sākumā. Lielākoties tie nav konflikti starp divām vai vairākām valstīm, kur visas iesaistītās puses lielākā vai mazākā mērā izvēlas ievērot taisnīga kara principus. Tā vietā galvenokārt notiek cīņa pret teroristiem, teroristu organizācijām, kur taisnīga kara principus ir apņēmusies īstenot tikai viena no iesaistītajām pusēm, kā arī valstu netieša savstarpēja cīņa kādas citas valsts teritorijā, atbalstot noteiktus grupējumus konkrētās valsts iekšienē, kas ietver arī nevalstiskus formējumus. Herberts R. Makmāsters (*Herbert Raymond McMaster*, dz. 1962), atvaļināts ASV ģenerālleitnants, kurš pats ir vedis karavīrus kaujā Līča karā un Irākā, kā arī vēlāk kļuva par ASV prezidenta nacionālās

drošības padomnieku, atzīst, ka “nodrošināt morālu uzvedību preterorisma operācijās ir īpaši grūti”, jo “ienaidnieks izmanto nevainīgu civilpersonu masu slepkavības kā galveno taktiku”, kā arī citas amorālas un vardarbīgas metodes⁹. Ja otra puse (šajā gadījumā — teroristi un teroristiskas organizācijas) ne tikai neievēro taisnīga kara principus, bet arī apzināti provocē savu pretinieku, brutāli tos pārkāpjot, karavīriem ir grūti neatbildēt tikpat nežēlīgā veidā, kā ir rīkojusies otra puse (riskējot nodot savas vērtības un izpratni par cienījamu kara veidu). Ir vajadzīga spēcīga motivācija (pārliecība), lai sevi savaldītu un turpinātu ievērot taisnīga kara principu ierobežojumus (ņemot vērā preterorisma operāciju decentralizēto raksturu, karavīriem tajās ir samērā liela izvēles autonomija).

Šis ir ļoti svarīgs aspekts: nepieciešamība turpināt ievērot taisnīga kara principus un karavīra vērtības arī sarežģītās, izaicinošās situācijās — arī tad, kad sevi ir nopietni jāierobežo. Nešaubīgi, taisnīga kara principi ierobežo karavīrus, un netrūkst gadījumu, kad juridiski ierobežojumi karavīriem rīkoties nav devuši iespēju, piemēram, glābt civiliedzīvotājus. Tomēr šo ierobežojumu ievērošana ir svarīga pašam karavīram. Jo “[kodekss] nošķir godājamu rīcību no apkaunojošas”.¹⁰ Filozofijas doktore un ētikas profesore Šanona E. Frenča (*Shannon E. French*) ir secinājusi, ka pārliecinošākais arguments, lai karavīrs akceptētu ierobežojumus, ir iespēja izvairīties no smagām morālām un psiholoģiskām traumām: “Karavīriem vajag karavīru kodeksa ierobežojumus, lai nezaudētu savu cilvēcīgu un spēju baudīt dzīvi, kuru ir vērts dzīvot ārpus kaujas lauka.”¹¹ Tāpēc karavīriem ir svarīgi turpināt apgūt un piemērot taisnīga kara principus — ne tikai lai karš būtu pēc iespējas humānāks visām iesaistītajām pusēm, bet arī lai palīdzētu pašiem karavīriem. Pat ja taisnīga kara izpratne vai piemērojamība mainās (mainoties karu veidiem, tehnoloģijām, iesaistītajām pusēm), nemainās nepieciešamība karavīram nosargāt savu

cilvēcīgu, pašcieņu un sabiedrības respektu karadarbības laikā un pēc tās.

Ko vēl karavīriem māca saistībā ar filozofiju? Karavīriem jāapgūst virkne normatīvo aktu, profesionālo ētiku, ētisku lēmumu pieņemšanas nosacījumus, to skaitā par interešu konflikta novēršanu, dāvanu pieņemšanas ierobežojumiem, valsts resursu atbilstošu izmantošanu u.tml. Lai arī šī jautājumu grupa nereti tiek saukta par “ētiku”, tās mērķis galvenokārt ir pasargāt karavīrus, lai viņi ne-nonāktu likumpārkāpēja statusā un būtu informēti par sagaidāmajiem sodiem, ja šie juridiskie ierobežojumi netiek ievēroti. Protams, arī šādas zināšanas karavīriem dienestā ir noderīgas. Līdz šim aprakstīto varētu saukt par minimālo programmu karavīra sagatavošanā no ētikas viedokļa. Turpmākā raksta daļa vērsīs uzmanību uz karavīra kā morāla aģenta sagatavošanu.

Karavīra vērtības

Kā to formulē Herberts R. Makmāsters, “individuālās un institucionālās vērtības ir svarīgākas nekā juridiski ierobežojumi amorālai uzvedībai; juridiski līgumi bieži tiek ievēroti tikai tik ilgi, cik ilgi tos ievēro citi vai kamēr to ievērošana tiek kontrolēta [..]. Piedze Afganistānā un Irākā iedvesmoja ASV bruņotos spēkus uzsvērt vērtību apmācību kā galveno līdzekli, lai nodrošinātu morālu un ētisku uzvedību cīņās laukā”¹². Vērtību mācīšana karavīriem nav nekas jauns: vērtības dod labākus orientierus, kā darboties dažādās, arī nestandarta situācijās, nekā to spēj draudi par iespējamu sodu. Karavīra vērtības ir diezgan universālas: visos laikos un kultūrās ir cildinātas tādas karavīra vērtības kā drosme, pienākums, lojalitāte. Mūsdienās definētās karavīru vērtības atšķiras dažādās valstīs, bet atšķirības drīzāk ir niansēs, arī starp dažādām kultūrām. Latvijas Nacionālajiem bruņotajiem spēkiem ir noteiktas šādas karavīra vērtības: pašaieliedziņa, drosme, taisnīgums, cieņa, uzticamība, mīlestība; un standarti: rīcībai ir jābūt likumīgai, saprāti-

gai, profesionālai.¹³ Piemēram, ASV Sauszemes spēkiem tās ir: lojalitāte, pienākums, pašreizējais dienests, gods, integritāte (grūti tulkojams vārds, kas ietver arī tādas vērtības kā godīgums, taisnīgums, morāles normu ievērošana), personīgā drosme.¹⁴ Salīdzinoši — citas kultūras tradīcijā tapušajiem Japānas Pašaizsardzības spēkiem ir definēti šādi pieci tikumi: misijas apzināšanās; individuāla izaugsme; pienākumu izpilde; strikta disciplīnas ievērošana un solidaritātes stiprināšana¹⁵. Ņemot vērā iepriekš minēto par karavīra profesijas specifiku (karavīru nevar “ieslēgt” un “izslēgt”), kā karavīra ideāls “tiek sagaidīts, ka karavīri dzīvo saskaņā ar šīm vērtībām visu laiku un visos apstākļos”¹⁶. Tas attiecas ne tikai uz privāto laiku, bet arī uz laiku pēc atvaļināšanās no dienesta. Līdz ar to karavīru vērtību apguve un to piemērošana dzīvē ir galvenais elements (bet ne vienīgais), kas karavīra apmācībā un izglītībā nodrošina karavīra kā morāla aģenta veidošanu, lai karavīrs var sekmīgi stāties pretī visiem izaicinājumiem, kas viņu sagaida dienestā un ārpus tā.

Karavīri, gatavojoties doties misijā, pārdzīvo saņem pirms-misijas apmācību, kuras mērķi, cita starpā, ietver karavīra sagatavošanu morāla rakstura problēmu risināšanai nestandarta situācijās, konkrētajos apstākļos un vidē. Karavīri tiek informēti, kādi izaicinājumi viņus var sagaidīt operācijas rajonā. Piemēram: “Vienības biedri tiks ievainoti vai nogalināti. Karš ietekmē katru gan fiziski, gan garīgi. [...] Pārāvumi komunikācijās ir parasta lieta. Dalība operācijās izraisa milzīgu spriedzi ģimenēs. [...] Vienību saliedētība un komandas stabilitāte tiks grautas kaujas laukā. Kaujas laukā būs morāli un ētiski izaicinājumi.”¹⁷ Šādās apmācībās karavīri arī tiek informēti, kur vērsties pēc palīdzības nepieciešamības gadījumā. Tāpat ir pēc-misijas procedūras, kas palīdz karavīriem pēc misijas atgriezties un iedzīvoties civilajā dzīvē. Lai arī pirms-misijas apmācības šķietami nav tieši saistāmas ar filozofiju, tomēr,

piemēram, jau minētajā “Karavīru izturības apmācībā” — lekcijā, kuru ASV karavīri klausījās pirms došanās uz misiju Irākā laikā starp 2005. un 2010. gadu, bija iekļauta arī informācija par stoicisma filozofiju un tika skaidrots, kā stoicisma principi var palīdzēt karavīram veidot misijās noderīgu pasaules uzskatu. Tādi plaši pazīstami stoicisma elementi kā “kas ir manā kontrolē un kas nav”, tas ir, ka cilvēks var ietekmēt savu iekšējo pasauli, bet ne kontrolēt to, kas notiek ārpusē; neļaut emocijām ņemt varu pār sevi un citi elementi¹⁸ tiek piedāvāti kā orientieris savu tiešo uzdevumu izpildē. Līdz ar to ir skats jautājums par karavīru iepazīstināšanu ar filozofisko uzskatu sistēmām un to noderīgumu, kas iztirzāts nākamajā nodaļā.

Filozofisko uzskatu sistēmas

Karavīram ir jābūt elastīgam un jāspēj pieņemt ētiski lēmumi plaša spektra situācijās. Kā to ir raksturojis militārais klasiķis Karls fon Klauzevics (*Carl Philipp Gottfried von Clausewitz*, 1780–1831): “Katrs karš ir bagāts ar unikālām epizodēm. Katrs ir nepazīstama jūra, pilna ar zemūdens klintīm.”¹⁹ Viena lieta ir gatavoties militāram konfliktam, iziet apmācību, slīpēt procedūras un tamlīdzīgi, pavisam cita — nonākt līdz reālai karadarbībai; tad neizbēgami jāreķinās ar pastāvīgu neskaidrību, situācijas izmaiņu no plānotā, jāspēj orientēties jaunajos apstākļos, lai turpinātu misiju. Arī ētisku lēmumu kontekstā ir skaidrs, ka ne viss vienmēr ir pārbaudīts, izrunāts un apgūts, tāpēc karavīram ir jāspēj interpretēt ētiskās vadlīnijas, pielāgot situācijām. Citiem vārdiem — viņam jāspēj darboties kā morālam aģentam. Karavīram jābūt tam sagatavotam.

Piemēram, Latvijas Militārā dienesta likuma 7. pants nosaka, ka “karavīram bez ierunām jāpilda komandiera (priekšnieka) likumīgās pavēles”, un šāda norma ir universāla karavīriem, tā iekļauta arī karavīru zvērestos. Tātad jāpilda tikai likumīgas pavēles. Iespējamība, ka var būt situācijas,

kad likums nesaskan ar priekšniecības pavēlēm, ir reāla. Bet vai var būt situācija, kad karavīrs tomēr izvēlas pildīt nelikumīgu pavēli? Kādus morālos orientierus karavīram izmantot? Pavēles likumība ir tikai viens piemērs. Sekošana karavīru vērtībām — tas nozīmē arī spēju nošķirt, piemēram, to, kas ir drosme un kas — nevajadzīga riska uzņemšanās. Ir arī situācijas, kad jāizvēlas starp divām karavīru vērtībām un citi līdzīgu dilemmu un iekšēju pretrunu piemēri. Tāpat morāla izvēle var būt starp misijas noteikto juridisko mandātu un tā ierobežojumiem, un, piemēram, neapbruņotu civiliedzīvotāju glābšanu, ko šis mandāts var neparedzēt. Kā pilntiesīgam morālam aģentam katram karavīram ir izvēle konkrētā situācijā rīkoties tā vai citādi. Tāpēc karavīru apmācība ir jāorganizē tā, lai veidotu un stiprinātu katra karavīra spēju risināt morāla rakstura problēmas. Apmācības sastāv no diviem elementiem: veida, kā tiek mācīts, un tā, kas tiek mācīts.

Militārajā dienestā dominē apmācību princips, kura laikā karavīri apgūst standarta procedūras. Tā ir pārbaudīta metode militārā vidē, kas darbojas ļoti efektīvi, jo daudz kam jābūt noslīpētam līdz detaļām. Tomēr, ja to piemērotu ētikas apguvei, tad šāda “metode šķietami paredz, ka ir tikai viena laba atbilde — “apstiprināts risinājums” — katrai morālai problēmai”²⁰. Tomēr, lai karavīrs spētu pieņemt patstāvīgus lēmumus un pēc būtības izprast karavīra vērtības un morālos orientierus, vairāki analītiķi²¹ aicina karavīru sagatavošanā piemērot sokrātiskas diskusijas vai sokrātisku attieksmi. Ar “sokrātisku diskusiju” saprot kritisku izjautāšanu un savas nostājas, vērtību un pārliecības kritisku izdiskutēšanu ar iespēju uzdot jautājumus un uzklaut argumentus un viedokļus, kuri pārstāv dažādas pārliecības. Tā iegūst nevis vienīgo pareizo atbildi, bet gan karavīrs var nonākt pats pie saviem secinājumiem, savas pārliecības, kas vairāk atbild uz jautājumu nevis par to, kas un kā būtu darāms, bet gan — kāpēc. Jo pēc būtības izprotot vē-

tības un sev skaidri definējot, kas ir svarīgi, karavīrs var efektīvāk pieņemt morāla rakstura lēmumus nestandarta situācijās. Protams, šāda veida atklātas diskusijas un sevis izjautāšana nav pierasta metode militārajā vidē, un tai nepieciešams arī atvēlēt laiku, lai absorbētu secinājumus un sāktu tos piemērot dzīvē. Ņemot vērā metodes atšķirību no ierastās militārās apmācības un izglītības principiem, ir skaidrs, ka sokrātisku diskusiju piemērošana saskartos ar grūtībām. Tomēr ir jārod risinājums, kā piemērot šādu vai līdzīgu metodi, jo tā ved pie ļoti svarīga rezultāta — personīgās pārliecības.

Ja karavīrs, apgūstot ētiku, sāks uzdot jautājumus “kāpēc”, tad nonāks arī līdz jautājumam, kāpēc tieši šīs karavīra vērtības un rakstura īpašības ir labas un vajadzīgas un kā tās piemērot nestandarta situācijās. Tas ir būtiski, jo saskaņā ar Aristoteļa tradīciju, pareizai rīcībai ir jābūt pareizu iemeslu dēļ.²² Karavīram ir jāsaprot un jāspēj pamatot, kāpēc viņš vai viņa rīkojas vienā vai otrā veidā, atbilstoši kādām vērtībām un pārliecībai. Tikai ar karavīra vērtības “drosme” iekalšanu un punktuālu izpildi nepietiek. Lielāka un kvalitatīvāka atdeve ir tad, ja vērtības iekļaujas plašākā pasaules uzskatā — pārliecībā, nevis tās atraujot no konteksta izpratnes. Tad var izvērtēt rīcību — vai tā atbilst plašākam pasaules uzskatam, nevis kādai atsevišķai vērtībai, kuru atkarībā no situācijas var interpretēt dažādi (piemēram, drosmīgi palīdzot civiliedzīvotājiem, vienlaikus pakļaujot riskam savu vienību). Tad pareizā rīcība (konkrētas karavīra vērtības piemērošana) būs pareizu iemeslu dēļ (atbilstoši karavīra uzskatu sistēmai, pārliecībai). To var panākt ar kritiskas izjautāšanas un diskusiju metodi, kas ir filozofiskas domāšanas nozīmīgs elements un noder arī karavīriem kā īpašs ētikas apguves un pasaules uzskata veidošanas veids.

Protams, šī raksta kontekstā nozīmīgs ir jautājums par to, kas tiek mācīts karavīriem. Pašlaik dažādās valstīs ir atšķirīgas pieejas, vai karavīriem mācīt filozofiju un ētiku, un

cik padziļināti to darīt, un kas šos priekšmetus pasniedz (karavīri, kapelāni, vai pieaicināts akadēmiskais personāls). Tomēr jomas ekspertu vidū arvien konkrētāk iezīmējas viedoklis, ka filozofija un ētika karavīriem ir jā māca drīzāk vairāk nekā mazāk. Piemēram, tiek norādīts, ka tiek ieguldīti lieli resursi, lai apmācītu un apbruņotu karavīru, bet “salīdzinoši maz ir darīts, lai nodrošinātu Rietumu militāros profesionāļus ar pietiekamu morālo filozofiju, kas aizsargātu viņu pašu sirdis un prātus” konfrontācijā ar “asimetrisku ienaidnieku, kurš dzīvo, ievērojot citas kulturālās vērtības”²³. Lielāko daļu “ētikai” veltītā apmācību laika pavada, apgūstot taisnīga kara principus, normatīvos aktus, kā arī karavīra vērtības. Tomēr, ja nemāca kontekstu jeb filozofisko uzskatu sistēmas, izpaliek ļoti svarīgs elements karavīra kā morālā aģenta veidošanā, kas atbild uz jautājumu “kāpēc?”.

Filozofisko uzskatu sistēmu apguve karavīriem noder divos veidos. Pirmkārt: praktizē filozofisko domāšanas veidu (veidojot strukturētas uzskatu sistēmas) un karavīrus iepazīstina ar to. Otrkārt: karavīriem tiek piedāvāti konkrēti konteksti, pasaules uzskatu sistēmas, kādos var ietvert vērtības.

Par pirmo veidu, kā jau argumentēts iepriekš, jā saka, ka plašāks pasaules uzskats kalpo par labāku orientieri praktiskās situācijās nekā atsevišķas vērtības. Šis konteksts katram karavīram būs atšķirīgs, tāpēc lietderīgi ir iepazīstināt ar filozofisku domāšanas veidu (veidot strukturētas uzskatu sistēmas), lai karavīrs nonāktu pie savām atbildēm un tādējādi atsevišķas vērtības iekļautos vienotā pasaules uzskatā, kurā tās iederas. Te var noderēt dažādas filozofiskas mācības, līdz pat visas filozofijas vēstures apguvei.

Viceadmirālis Džeimss B. Stokdeils (*James Bond Stockdale*, 1923–2005) savā grāmatā “Drosme ciņas laukā: Epiktēta doktrīnu testēšana cilvēku uzvedības laboratorijā” raksta, kā stoicisma filozofijas postulāti ir viņam palīdzējuši dienestā, tostarp esot karagūsteknim Vjetnamā. Jautāts, vai viņš ir mē-

ģinājis saviem biedriem ieslodzījumā sludināt stoicīsmu, viņš atbild noraidoši: “Ja puisis blakus durvis turas labi, tas nozīmē, ka viņš savas filozofiskās pīles jau ir sarindojis pats savā veidā.”²⁴ Šis piemērs norāda ne tikai, ka katram karavīram atrastais risinājums, pasaules uzskats būs atšķirīgs (tāpēc jā iepazīstina ar pēc iespējas plašāku spektru), bet arī ar to, ka īpaši grūtākajos pārbaudījumos (kādu karavīriem dienestā netrūkst) šāds pasaules uzskats ir vitāli nepieciešams.

Par otro veidu (kā filozofisko uzskatu sistēmu apguve ir noderīga karavīriem, proti, piedāvājot konkrētus kontekstus, pasaules uzskatu sistēmas, kurās varētu ietvert apgūstamās karavīru vērtības) jā saka, ka primāri ir jā skatās uz ētikas piedāvātajām iespējām. Minimālā ieteicamā programma būtu dažādu normatīvās ētikas virzienu, tai skaitā konkrētu autoru apguve. Ilustrācijai nākamajā nodaļā detalizētāk izskatīts normatīvās ētikas (izmantojot stoicisma piemēru) potenciālais devums.

Piemērs: stoicisms

Stoicisms kā filozofijas skola izveidojās aptuveni 300 gadus p. m. ē. antīkajā Grieķijā un pastāvēja apmēram 450 gadus. Pēdējais pazīstamākais tās pārstāvis bija Romas imperators Marks Aurēlijs (*Marcus Aurelius Antoninus Augustus*, 121–180), kurš valdīja m. ē. otrajā gadsimtā. Stoicisma filozofija pārstāv tikumu ētiku. Kopš 20. gadsimta otrās puses ir atdzimusi interese par tikumu ētiku kopumā, un arī stoicisms piedzīvo atdzimšanas vilni (tostarp, arī militārajā vidē). Tikumu ētikā akcents ir uz tikumisku raksturu. Tieši tikumiska rakstura veidošana — pretstatā noteikumos bāzētai rīcībai, kas tiecas ievērot minimālās prasības, — ir raksturota kā labi piemērota militārajam dienestam.²⁵ Stoiķi piedāvā attīstīt savu personību, izprotot un piemērojot dzīvē tikumus. Stoiķu tikumi (paškontrolle, drosme, taisnīgums un praktiskais prāts, kas paši par sevi ir ļoti tuvi karavīra vērtībām) savstarpēji ir saistīti, kopā veidojot

vienotu personību un raksturu. Tikumīgs dzīvesveids ir gan tas, kādi mēs esam paši, gan tas, kādi esam attiecībās ar citiem. Tāpēc var teikt, ka stoicisms paredz tikumisku attieksmi pret visiem un tikumisku rīcību visās izpausmēs (bez “morālām brīvdienām”). Šis princips sasaucas ar karavīra vērtībās un standartos definēto nepieciešamību ievērot ētikas standartus un vērtības visu laiku — gan dienestā, gan ārpus tā, gan neatkarīgi no apstākļiem.

Stoicisma filozofijas praktiskais pielietojums, tas, ka tā ir veidota kā ieteikumi dzīvesveidam, lai pilnveidotu sevi, ir viens no pievilcīgākajiem šīs filozofijas aspektiem. Citējot stoiķi Epiktētu (grieķu: Επικτήτος, *Epiktētos*, ap 55–135): “pirmā un pati svarīgākā puse filozofijā ir tās pamācību izmantošana dzīvē”²⁶ un “dzīves mākslai ir katra indivīda paša dzīve kā tās materiāls”²⁷. Tāpēc stoicisma filozofijai ir ne tikai teorētiska konstrukta nozīme, bet arī pavisam konkrēta ietekme uz to, kā karavīrs uztver un interpretē savu dzīvi, notikumus tajā. Jā, tā ir arī pašpilnveidošanās, jo “nekas lielisks nerodas uzreiz”. Epiktēts izmanto līdzību ar vīģi: lai tiktu pie vīģes, jāpagaida, kamēr koks uzplauks, izveidojas auglis, tas nogatavojas. “Ja pat vīģes koka auglis nenogatavojas uzreiz, vienā stundā, vai tu censtos ievākt cilvēka prāta augļus tik īsā laikā, ar tādu vieglumu?”²⁸ Stoicisma dzīvesveida apguve ir ilgtermiņa process, kas prasa pastāvīgu vingrināšanos, esot ceļā uz tikumu. Izkopjot savu morālo raksturu, piemērojot tā principus visā, ko darām. Šis process ir pastāvīgs darbs ar sevi. Bet tas ir tā vērts, jo, piemēram, “izveidojot šādu domāšanas veidu karavīros no paša sākuma, nozīmētu sniegt palīdzību viņiem izvairīties no negatīvas uzvedības modeļiem, kas var tieši veicināt pēctraumatiskā stresa sindroma attīstību un citus garīgus traucējumus”²⁹. Ka pasaules uzskats, attieksme ir jāpārbauda un jāpielieto praksē ik dienu, un, ja nepieciešams, jāpilnveido, ir labi pazīstams princips militārajā dienestā — būt gataviem

tādā pakāpē, ka krīzes situācijā jau uzreiz var rīkoties ātri un efektīvi; prasmes ir noslīpētas, ir skaidrs uzreiz, kas jādara, nevis vairs sasteigti domājot vai mēģinot ko nepārbaudītu paveikt. Atbilstoši stoiķiem, tas pats princips (prasme rīkoties) attiecas arī uz rīcību ar savu iekšējo pasauli (emociju savaldīšanu u. tml.) un pasaules uzskata piemērošanu dažādās situācijās. No šī viedokļa, pirms-misijas apmācība varētu būt jau novēlota vieta, kur veidot karavīra pasaules uzskatu un pārliecību.

Nozīmīga stoicisma mācības daļa, kas var būt noderīga karavīriem, ir likteņa izpratne jeb cilvēka lomas un lomu maiņa. Saskaņā ar stoicismu, katram ir iedalīta sava loma, kas jāspēlē godprātīgi: “Atceries, ka tu esi aktieris drāmā un tev jātēlo loma, kādu tev iedalījis dzejnieks. [...] Tas, lūk, ir tavs pienākums — labi tēlot iedoto lomu; izraudzīties tev lomu — tas ir cita ziņa.”³⁰ Šis ir karavīriem labi saprotams princips, jo tas ir veids, kā visi karavīri (no kareivja līdz ģenerāļiem un admirāļiem) tiek regulāri rotēti pa dažādiem amatiem. Stoicisms aicina pēc labākās sirdsapziņas pildīt lomu, kas iedota, un, ja (un kad) apstākļi mainās, arī jauno lomu pieņemt kā savu un pildīt to pēc labākās sirdsapziņas. Principa būtība ir pieņemt apstākļus, kādi tie ir, jo tie nav cilvēka paša kontrolē. Turklāt likteņa izpratne — lomas un lomu maiņa ir piemērojama ne tikai dienesta laikā, bet arī pēc tā. Lai arī īpaši noderīgs šis princips varētu būt dramatiskos apstākļos — gūstot ievainojumu, zaudējot biedru un citās lomu maiņās, tomēr arī ikdienā pieņemt savu lomu un netērēt savus resursus lietām, kas nav paša kontrolē (piemēram, militārās disciplīnas kontekstā), ir noderīgs ieteikums karavīram.

Stoiķu kosmopolītisms ir vēl viens princips, kas varētu sniegt atbalstu karavīriem. Saskaņā ar stoiķu mācību, visos cilvēkos ir daļa no dievišķā: tas ir prāts, kas mūs, visus cilvēkus, vieno. Mēs visi esam saprātīgi iekārtota kosmosa pilsoņi. Tāpēc, ka visus

cilvēkus vieno prāts (jeb dvēsele), mums ir jārespektē citi cilvēki — gan draugi, gan ienaidnieki, gan pilnīgi svešinieki, kopumā aptverot visu cilvēci. Pietiekami progresīvi tam laikam stoīkiem nebija arī dzimumu, sociālā stāvokļa un nacionālo dalījumu. Cieņa pret jebkuru citu cilvēku, jo viņš ir tāds pats kā es, palīdz pamatot, kāpēc ir sevi jāierobežo, it īpaši īstenojot taisnīga kara principus (jo arī pretinieks tiek cienīts).

Sniedzot ieskatu stoicisma kā normatīvās ētikas piemērojamībā karavīram, redzams, ka stoicisms saliktu uzskatu sistēmā piedāvā vairākus karavīram svarīgus principus un vērtības. Stoicisma filozofija, līdzās citām tikumu ētikas mācībām, var kalpot par piemēru vai pamatu pasaules uzskata veidošanai, sagatavojot karavīru kā pilnvērtīgu morālu agentu.

Secinājumi

Ētikas un filozofijas lomu karavīru sagatavošanā var nosacīt sadalīt trīs līmeņos: 1) juridisko ierobežojumu un normatīvo aktu ievērošana; 2) karavīra vērtību apguve; 3) plašāka karavīra kā morālā aģenta veidošana.

Juridiskās un normatīvās bāzes apguve (tai skaitā, taisnīga kara principi) ir būtiska karavīra dzīves sastāvdaļa, kuru ir noteikti jāturpina apgūt. Vienlaikus to var uzskatīt par minimālistisku pieeju ētikai, turklāt, “vienkārši informējot [karavīrus] par šīm prasībām un pat norādot uz sodiem to neievērošanā, visticamāk, nenovērsīs sliktu uzvedību”³¹.

Karavīra vērtību apguve iet soli tālāk, dodot karavīram orientierus un norādes rīcībai nestandarta situācijās, jo visas situācijas iepriekš paredzēt un modelēt nevar. Tā kā neizbēgami jāreķinās ar pastāvīgu neskaidrību, situācijas izmaiņu no plānotā, īpaši militāra konflikta laikā, karavīra vērtību apguve ir ļoti vēlama. Tomēr, kā argumentēts rakstā, plašāks pasaules uzskats praktiskās situācijās kalpo par labāku orientieri nekā atsevišķas vērtības. Tādēļ jāmeklē uzlabots risinājums

karavīra kā morāla aģenta veidošanai, iepazīstinot viņu ar plašāku filozofisko uzskatu klāstu, pēc iespējas izmantojot diskusiju metodi, lai veicinātu apgūstamā materiāla padziļinātu izpratni. Vēlams, lai iepriekšminētie otrs un trešais līmenis pēc iespējas saplūstu, tādējādi apgūstot vērtības koordinēti vai uzreiz ar kontekstu.

Militārā dienesta gaitā lietderīgi šādas apmācības nodrošināt pietiekami agri, lai ir laiks izveidot konkrētu pasaules uzskatu, praktizēt un slīpēt tā piemērošanu dzīvē. Mērķis ir veidot pasaules uzskata kodolu — “sarindot filozofiskās pīles”. Jo “mēs negribam, lai mūsu cilvēki atgriežas mājās tikai fiziski; mēs gribam, lai viņi atgriežas mājās pēc iespējas tuvu tiem cilvēkiem, kādi viņi bija, pirms devās prom. [...] Tas nav nekas tāds, ar ko var pagaidīt un sākt tikai pēc tam. Tas ir kas tāds, ko jūs darāt pirms tam”³².

Raksts ir recenzēts.

The article is peer-reviewed.

Avoti un piezīmes

- ¹ Militārā dienesta likuma 4. panta 1. daļa. <https://likumi.lv/doc.php?id=63405>. Sk. 2020. g. 21. janv.
- ² Jarrett T. Stoicism and Warrior Resilience Training. <https://www.youtube.com/watch?v=5MTB0iQ2C8s>. Sk. 2019. g. 27. nov.
- ³ Cook M. Military Ethics And Character Development. In: *Routledge Handbook of Military Ethics*. London: Routledge, 2015, p. 100.
- ⁴ Nacionālie bruņotie spēki. Karavīra vērtības un standarti. <https://www.mil.lv/lv/aktivaivs-dienests/dienesta-gaita/karavira-vertibas-un-standarti>. Sk. 2019. g. 12. nov.
- ⁵ Moseley A. Why Military Ethics. <https://www.militaryethics.org/Why-Military-Ethics/6/>. Sk. 2019. g. 27. dec.
- ⁶ Baker D.-P. Introduction. In: *Key Concepts In Military Ethics*. Sydney: University of New South Wales Press, 2015, p. 1.

- ⁷ Sk. piemēram: Lo P. C. Warfare Ethics in Sunzi's Art of War? Historical Controversies and Contemporary Perspectives. *Journal of Military Ethics*, 2012, 11 (2): 114–135; Yu Y.-M. Military Ethics of Xunzi: Confucianism Confronts War. *Comparative Strategy*, 2016, 35 (4): 260–273; Bangura A. K. Islam and Just War Theory. https://www.researchgate.net/publication/242227121_Islam_and_Just_War_Theory. Sk. 2020. g. 19. apr.
- ⁸ MacIntyre A. Military Ethics: A Discipline in Crisis. In: *Routledge Handbook ...* 2015, op. cit., 6 lpp.
- ⁹ McMaster H. R. Remaining True to Our Values — Reflections on Military Ethics in Trying Times. *Journal of Military Ethics*, 2010, 9 (3): 184–188.
- ¹⁰ French S. The Code of the Warrior: Ideals of Warrior Cultures Throughout History. *The Journal Of Character & Leadership Integration*, 2017, Winter: 65.
- ¹¹ Ibid., 67. lpp.
- ¹² McMaster, op. cit., 186.–187. lpp.
- ¹³ Nacionālie bruņotie spēki. Karavīra vērtības ..., op. cit.
- ¹⁴ U.S. Army. The Army Values. <https://www.army.mil/values/>. Sk. 2019. g. 13. dec.
- ¹⁵ Ota F. Japanese Warfare Ethics. In: *Routledge Handbook ...* 2015, op. cit., 166 lpp.
- ¹⁶ Ascencio H., Byrne T., Mujkic E. Ethics Training for U. S. Military Leaders: Challenging the Conventional Approach. *Public Integrity*, 2017, 19: 419.
- ¹⁷ Castro C. A., Hoge C. W., Cox A. L. Battle-mind Training: Building Soldier Resiliency. In: *Human Dimensions in Military Operations — Military Leaders' Strategies for Addressing Stress and Psychological Support*. Neuilly-sur-Seine: NATO RTO, 2006, 42–43.
- ¹⁸ Jarrett T. A. Warrior Resilience & Thriving. http://sgtbrandi.com/misc_files/MAJ.T.A.Jarrett.WRT.v.20100711.pdf. Sk. 2019.g. 30. dec.
- ¹⁹ Clausewitz C. V. *On War*. Princeton: Princeton University Press, 1989, p. 120.
- ²⁰ Miller J. J. Squaring the Circle: Teaching Philosophical Ethics in the Military. *Journal of Military Ethics*. 2004, 3 (3): 208.
- ²¹ Sk. piemēram: Miller, op. cit., 199–215. lpp.; Wortel E., Bosch J. Strengthening Moral Competence: A 'Train the Trainer' Course on Military Ethics. *Journal of Military Ethics*, 2011, 10 (1): 17–35.
- ²² Miller, op. cit., 205. lpp.
- ²³ Evans M. Captains of the Soul. *Naval War College Review*, 2011, 64 (1), Winter: 31.
- ²⁴ Stockdale J. B. *Courage Under Fire: Testing Epictetus's Doctrines in a Laboratory of Human Behavior*. USA: Stanford University, 1993, p. 19.
- ²⁵ Sk. piemēram, Wortel un Bosch, op. cit., 17.–35. lpp.; Moelker R., Olsthoorn P. Introduction. Virtue Ethics and Military Ethics. *Journal of Military Ethics*, 2007, 6 (4): 257–258.
- ²⁶ Epiktēts. Rokasgrāmata. Grām.: Pašam sev. Rīga: Zvaigzne, 1991, 150. lpp.
- ²⁷ Epictetus. *Discourses, Fragments, Handbook*. USA: Oxford University Press, 2014, p. 36.
- ²⁸ Ibid., 36. lpp.
- ²⁹ Anthony M. Why The U.S. Army Should Teach Stoic Philosophy In Basic Training. <http://masscasualties.com/2015/09/30/why-the-u-s-army-should-teach-stoic-philosophy-in-basic-training/>. Sk. 2019. g. 9. dec.
- ³⁰ Epiktēts, op. cit., 135.–136. lpp.
- ³¹ Cook, op. cit., 98. lpp.
- ³² Sherman N. *Stoic Warriors: The Ancient Philosophy Behind The Military Mind*. USA: Oxford University Press, 2005, p. 119.

Par autori

Gita Leitlande ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Filozofijas programmas doktorante. Zinātniskās intereses — filozofija kā dzīvesveids, stoicisms, modernais stoicisms, militārā ētika, tikumu ētika, nacionālās vērtības.

About the Autor

Gita Leitlande is a doctoral student of the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, Programme of Philosophy. Research interests: philosophy as a way of life, stoicism, modern stoicism, military ethics, virtue ethics, national values.

A SOLDIER AND PHILOSOPHY

Gita Leitlande

sh54009@lu.lv

Summary

Key words: *soldier's values, military ethics, stoicism*

The article addresses an inter-disciplinary issue of how philosophy could be helpful in the process of training and educating a soldier. One of the paradoxes of being a soldier is the need to observe a strict code of conduct, while simultaneously acting as a moral agent, i.e. as an individual being able to solve issues involving the moral dimension. The article explores both of those aspects from the perspective of the role of philosophy in soldier's education and training: through distinctive characteristics of the military profession, requirements of military ethics and just war theory, and learning soldier's values, ethics and various philosophical teachings. Case study of stoicism serves as an example of application of normative ethics to soldier's life.